

A felszólító mód jelének történetéhez

A felszólító mód jelének alakulásáról évkönyvünkben is már nemegyszer írtak (l. például PAPP 1957; JAKAB 1964). A Laskai Sorokkal ismét foglalkozva (vö. A. MOLNÁR 1996), annak *ag* és *meltaσ* szavát szintén újra megvizsgáltam. S ennek során úgy láttam, hogy a felszólító mód jelének történetéről vallott nézetek még kiegészíthetők, pontosíthatók.

Nyelvtudományunkban általános véleménynek tűnik, miszerint a magánhangzót követő *t + j* vagy pontosabban valószínűleg *ǵ* az ősmagyarban hosszú *ccs*-vé, majd *ss*-sé vagy rögtön *ss*-sé változott: HB.: *iorgoffun*, *bulfaffa* stb.; ÓMS.: *kynzaffal*; KT.: *sciulheffen*, *maradhaffun* stb. Az ómagyarban a szóvégén is előfordul hosszú *ss*: FestK. 393: *syess ees*; WinkIK. 215: *halgass megh* (HORGER 1931: 126; PAPP 1957: 32; BÁRCZI 1958a: 127; 1958b: 131, 141; JAKAB 1964: 45; BENKŐ 1980: 205; E. ABAFFY: 1991: 112; 1992: 140). Mindazonáltal az adatok inkább arra mutatnak, hogy magánhangzó után a szóvégi *t* a felszólító mód *j* (*ǵ*) jelével a szóvégen kezdetben csak rövid (? *cs* >) *s*-sé olvadt össze (mint például a LaskS. *meltaσ* szavában). Szerintem föltehetőleg így lehetett ez intervokalikus helyzetben is, ahol geminációval történhetett a nyúlás, illetve (talán) az szintén elképzelhető, hogy ott egyes nyelvjárásokban vagy akár általánosan is rögtön hosszú (? *ccs* >) *ss* keletkezett. Ezek a változások még az ősmagyar korra, a korszaknak nem is egy kései, későbbi szakaszára tehetőek. A BécsiK., annak nyelvtani feldolgozása a következő képet mutatja: *alkos* (2 adat), *fus* (2), *(el)fus*, *lás*, *meghalgas* (4), *hirdes*, *sies*, *szeres*, *ves*; illetve: *adassék* (3), *adattassék* (3) ... *elvitessenek*; *alkossad* ... *Elveszessed* (2); *adassanak* ... *tartassanak* (KÁROLY 1965: 187, 189, 197). Ugyanez a helyzet a JAKAB (1964: 45) által feldolgozott OrvK.-ben, noha, mint láttuk, ő is megmaradt a hagyományos álláspontnál: *hallgaffon*, *halogaffad* stb., de: *aztaf awag*, *aztaf abban* (magánhangzó előtt, összesen 16 adat); *aztaf meg*, *zagoltaf vele* (mássalhangzó előtt, 27 adat). Ezenkívül vesd össze még: JókK. 141: *fjes mert*, 156: *halgas meg*; FestK. 25: *syés*: ~ *Dýchesegeh*, 63: *syés*: Γ *Isten* ... *syés*: Γ *Isten*, *syés*: | *Dýcheseegh*, 71: *syés*: *Dýcheseegh* (l. még ui. 93, 104, 126, 332), 155, 343: *halgas meg*, 100: *laas ees*, 98: *meg fyzethes een*; WinkIK. 132: *hallgas honne*, 364: *ne wesh kerlek*, 365: *ne keresh. christusnak* ... *ne zeresh. Dee*; NagyszK.: 358: „Ehőzőth eltes. *Auağ etes*”; CzechK. 79: *eetes engometh*; GömK. 37-8: *meltoltas enge-*

met; 80, 186, 324: *halgaf meg*, 163: *bochaf ennekem*, 214, 255: *ne vef el*; SimK. 2: *halgas immar*; PeerK. 362: *halgas mynketh, meghalgas mynketh* (ue. lapon: *halgaff megh*); ThewrK. 1: *meltoltas engemeth*, 59: *meg halgas engemeth*, 121: *eetes engemet ... ýtas a*, 122: *Helheztes wram*, 203: *ygazgas engem*, 236: *tawoztas el*, 311: *eeltes el ... ýtas meg*; LázK. 101: *tawoztas el*; KrizaK. 72: *ne karhozta el*, 124: *Ne wes el*; KulcsK.: 39: *bochýas ennekem*; 1538: „Moue te ocius: syjes: fürderlich” (Gl.) stb.; de: 1418–22: „Heember hee *halgass*: homo homo audi” (Gl.); FestK. 66: *Wess wram*, 89: *Meltholthass engemet*, 393: *syess Γ ees*; WinklK 215: *halgass megh*; GömK. 321, 325, 328: *halgaff meg*, illetve: JókK. 6: *mondaffonk*, 138: *nefyeffetek*; LázK. 15: *meltoltassatok*, *Meltoltassek*; ThewrK. 26: *lakhassam* stb. Intervokalikus helyzetben ilyenkor a hosszú *ss* általános. A szóvég az, ahol még az ó- és középmagyar kor fordulóján is elég ritka, de már terjedőben van, hogy a XVI. század második felében, a XVII. században, az egyes nyelvjárásokban, szerzőknél nyilván bizonyos időbeli eltéréssel, valamint az alakuló nyelvi norma által ugyancsak befolyásolva (magánhangzó után) ott is szabályszerűen jelentkezzen. Például Huszár Gál énekeskönyvében ilyenkor már mindig hosszú az *s*: B1b: *Ne búntefs minket, ne kárhoztafs a*, B2a, B8b: *Halgafs meg*, D7a: *ne vefs el* stb. (Huszár 1560). Hasonlóan a Károlyi Gáspár-féle Vizsolyi Bibliában (1590), illetve Káldi György katolikus bibliafordításában (1626): Zsoltárok 4/1: *halgafs meg*, 11/1: *fufs az*, 28/4: *fizefs meg* stb., illetve: Zsoltárok 30/3: *fiefs hogy*, 50/4, 9: *Mofs meg*, 50/13: *Ne vefs el* stb. Pázmány Péter imádságos könyvében viszont az *s* ilyen helyzetben még mindig rövid: 145b: *ne ves engem*, 147a: *ne karhozta engem*, 147b: *Halgas megh, halgas megh*, 167b: *ne búntes: Ha* stb. (Pázmány 1606). Zrínyi verseinek kiadásában az imperativusi alakokban szó végén magánhangzó után szintén rövid az *s*: Idillium 5, 7, 17: *né fus előttem; né fus, kérlek; fus el*; Szigeti veszedelem 13/14: *Ne tartoztas, kerlek*; 14/90: *halgas meg* stb. (Zrínyi 1651). Eddigi anyaggyűjtésem alapján intervokalikus helyzetben az *s* rövid változatával legfeljebb a GömK.-ben lehetne számolni. Ebben ugyanis nagyobb számú adat van rá, közel annyi, mint a hosszú *ss*-re, úgyhogy itt akár azt is föl lehetne tenni, hogy ez nem helyesírási következetlenséget, hanem az eredetit vagy a másolatot illetően valós hangállapotot, nyelvjárási sajátosságot, a kiejtés ingadozását jelzi: 86, 107, 157, 161: *bochafad meg*, 161: *bochaffad meg*, 222: *bochaffat meg*, 318: *bochaffa meg*, 228: *tarthafak*, 297: *tarthaffa*, 162: *elheffek*, 235: *lathafam* stb. Valószínű azonban, hogy itt csak a helyesírás nagyobb fokú pontatlanságáról van szó.

A LaskS. *ag* igealakját szintén továbbra is rövid *gy*-vel olvasom. A *d + j* összeolvadásának eredménye körül volt és van vita, amiről külön is szólnék. PAPP ISTVÁN szerint „A *j* módjel összeolvadt az igető *-d*, *-n*, *-l* végső mássalhangzójával. Ez az összeolvadás kezdetben csupán a tővégi mássalhangzó jésítésében (palatalizálásában) jelentkezett; későbbi fejlemény az ikerítődés, amely magánhangzóközi helyzetben következett be, innen azonban átterjedt más hangtani helyzetbe is. Tehát: *ad-jo-n > agyon > aggyon*, innen *aggy ...*” (PAPP 1957: 32;

vö. még HORGER 1931: 125–6). BÁRCZI viszont azt vallja, hogy az összeolvadás eredménye rögtön hosszú ggy volt, csak mássalhangzó vagy diftongus után áll fonetikai okokból rövid gy. Vesd össze HB.: *Wimagguc, wimagguc, oggun* stb., de: *ovga* (l. BÁRCZI 1958a: 124–5, 1958b: 135–6, 142). Hasonlóan nyilatkozik BENKŐ, nyomatékosabban hozzátéve, hogy a rövid hangra utaló íráskép a sok ingadozás miatt (*g, g̃, gi, gy, di, dy, dgy* stb.) a kvantitás szempontjából nem megbízható. S megjegyzendő még, hogy a korai adatokban itt nem is annyira ggy-vel, mint $\frac{z}{z}$ (> ggy)-vel számolnak (BENKŐ 1980: 203, 207). A helyesírástörténetre, a korai helyesírás bizonytalan voltára teljesen indokolt a hivatkozás, kérdés azonban, hogy esetünkben, a lentebb idézett adatok fényében is, ezt hogyan értékeljük. JAKAB az OrvK.-et vizsgálva azt állapította meg, hogy abban a szavak végén mássalhangzó és magánhangzó előtt egyaránt rövid gy-t jelöl a leíró, intervokalikus helyzetben pedig szinte mindig hosszút. Például az *adj* szóalak mind a hatvanegy előfordulása rövid gy-vel írt, az *adjad*-nak pedig mind a kilenc hosszú ggy-vel: *agy be, agy ebben* stb., de: *aggjad; apaggjanak* stb. S a rövid gy-s jelölésre más kódexből is hoz adatokat, magánhangzóközi helyzetben is: JókK. 6, 64, 98, 131, 152: *agyad*; DomK. 89: *agy egyet*; ÉrsK. 32: *agy ewneky*, 54: *agy Ennekem* stb. Szerinte a *d + j* összeolvadása nyelvjárási megoszlást mutat, egyesekben rövid gy, másokban hosszú ggy lett az eredménye, s később a köznyelvben és a legtöbb nyelvjárásban az utóbbi alakok terjedtek el (l. JAKAB 1964: 39–41). E. ABAFFY ERZSÉBET szerint, aki a TNyt.-ben az igékről szóló fejezeteket írta „a *d +* módjel kapcsolata $\frac{z}{z}$ (> gy)-t eredményez: HB: *ovga* KTSz.: *tamag*. Intervokalikus helyzetben hosszú a $\frac{z}{z}$: HB.: *Wimagguc, kegiggen, oggun*; ÖMS. *maraggun*” (E. ABAFFY 1991: 112).

Magam a fentiekhez azt tenném hozzá, hogy például a BécsiK.-ben az *adj*-nak mind a kilenc előfordulása *ag*-nak van írva, intervokalikus helyzetben azonban a *gy* mind a huszonhárom esetben hosszú: *Aggad* stb. (KÁROLY 1965: 27). A MünchK.-ben hasonló a helyzet: *ag* (4 adat), de: *aggion* stb. (NYÍRI 1993: 23). S vesd össze még: SermDom.: „*kulchwn agy*”, „*vsurat ne ag*” (kétszer); de: *aggj zamoht*, illetve: *agyad, adyatok* (Gl.); MünchK 87vb: „*ag ennekem innom*” (János 4/9) ~ WinklK 295: „*aggh ynnom ennekom ... ag ennekom ynnom*” ~ JordK 633: „*Agy ynnō ennekem ... Agy ynnom ennèkem*” ~ Pesti UT: „*agy innom ennekem*”; WinklK. 215: *agh kennak*, 235: *Agh ennekom*, 308: *Agh dicheretot*; 40, 236, 242, 243, 248, 249, 252, 265, 270, 341: *aggjad* vagy *aggyad*, 284, 341, 350: *aggyon* vagy *aggyon* (vö. még: NYÍRI 1933); GömK. 50: *aggyon*; LázK. 27: *aggyad*, 30: *aggion*, 43, 44: *agiad*, 71: *agyon*; SimK. *agga*, ThewrK.:87: *ag en ... agy towabba*, 53, 54, 55: *agyad*, 296: *agyad*; MiskT.: 3: *agon*, 12: *meg aga*; valamint: SzabV.: „*Ma ymar w erettek imagyon | Affelet ystennek nag halat agyon*”; FestK. 116: „*Imagy kewz neepeert | thamagy egyha | zy nepekerth*”; CzechK. 65: *fogagy engom*; MiskT. 3: *fel ebreğ*, 6: *nomogac vala*, 9: *tagaga*, 11: *nogogec*, 12: „*el nugoggal, es el zuñag*”; PeerK. 60: *thwgya*, 198: *tuggia*, 21: *agiiadh*, 271: *agyon*, 195, 330: *aggyad*, 357–62: *ymagh* vagy

*y*mag (88-szor és néhány rövidített alak); SimK. 4: *tuggatok*, 5: *vralcoǵgal*; ThewrK.36–40: *y*magy (19-szer és számos rövidített alak); 296: *fogaǵ engem* stb. Részemről is a *d + j* említett, még az ősmagyar korban történt összeolvadását leginkább úgy tudom elképzelni, hogy az először rövid $\frac{z}{j}$ (> *gy*)-t eredményezett, ami kezdetben intervokalikus helyzetben nyúlt meg, illetve talán lehettek olyan nyelvjárások, ahol rögtön hosszú $\frac{z}{j}$ (is) keletkezett. A magánhangzóközi $\frac{z}{j}$ (> *gy*) geminálódása is azonban hosszú folyamat volt, ami nyelvjárásoktól függően az ősmagyar kortól a középmagyar kor első harmadáig, feléig eltarthatott. A magánhangzó utáni szóvégi helyzetre aztán az intervokalikus helyzetben levők hatása terjesztette ki a hosszú hangot. Ez a XV. században vagy akár a XIV. század vége fele már megkezdődött, de csak később erősödött fel, s nagyjából a XVII. században, a középmagyar kor első felében fejeződhetett be. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban még inkább szükségesek további részletkutatások, s azt is látni kell, hogy az egyes nyelvjárások közt nagy különbségek lehettek. Ezenkívül számolni kell a helyesírás konzervativizmusával, az alakuló nyelvi norma hatásával, az eredeti, korábbi szöveg helyesírásának a másolóra gyakorolt befolyásával, valamint újabb helyesírási szokások kialakulásával is. A XVI. század második felének és a XVII. századnak mind a protestáns, mind a katolikus helyesírású nyomtatványaiban igen gyakori például, hogy a *d + j* hangkapcsolatot, annak *ggy*, valamint *gy* eredményét *dgy*-vel jelölik (vö. KNEZSA 1959: 23; MOLNÁR 1963: passim), s ez a típusú jelölés olykor korábban is feltűnik: GömK. 24: *adgyad*, 38: *adgyon*, 43: *engedgyen*, *meg adgyon*, de: 50: *aggya*, 80: *tugyalak*, *Engedyed*, 89: *Agy ennekem*, *engegyed* stb.; NagyszK. 341: *agǵad*, 342: *Adgyad*, 360: *aggyad* stb. Így Huszár Gál énekeskönyve általában szintén ezt a másodlagos, „etimologizálással” létrejött, csak az írásban létező alakulást tükrözi: (A4b, B1a, B8b: *adgy*; B6b: *Adgyunk*, C2a: *adgyunc*; C5a: *tamadgy*, B2a: *geriedgyen*, B4b: *engedgyed* stb., de: A6a: *AGY*), míg Pázmány imádságos könyvében szabályos megoszlás van: szó végén rövid, intervokalikus helyzetben pedig hosszú a *gy*: 146a, 164b, 170a, b: *Agy, agy*, 165a, 176a: *Agi*; 174a: *fogagy be*, 178a, 179b: *ne fegy engem*; 148b, 149b: *aggion*, 169a, 175a, 175b, 177b: *Aggiad*; 152b: *imaggiad*, 177b: *faraggiunc* stb. (Pázmány 1606). Zrínyi Miklós verseiben (1651) a *gy*-t vagy a *ggy*-t általában *dgy* jelöli, az Ariánna sírása című kis ciklusban azonban például az *eredgy* (a 24. versszakban háromszor) mellett az *eregy* is jelentkezik (a 34. versszakban kétszer).

Nincs most módomban arra, hogy a felszólító mód jelének vizsgálata kapcsán az *l + j*, illetve az *n + j* hangkapcsolat összeolvadásának a sorsát is részletesebben vizsgáljam, erre a kérdésre csak röviden térek ki. A szakirodalomban a már idézett egyes szerzők véleménye e kérdésben általában hasonló ahhoz, amit a *d + j*-vel kapcsolatban is vallottak. Az OrvK.-ről viszont JAKAB azt állapítja meg, hogy a kódex szerzőjének nyelvjárásában az *l + j* mind intervokalikus, mind magánhangzó (és mássalhangzó) előtti szóvégi helyzetben szinte kivétel nélkül rövid. Az *n + j* pedig intervokalikus helyzetben mindig hosszú, szó végén magán-

vagy mássalhangzó előtt viszont mindig rövid, „tehát az $l + j$ -hez viszonyítva az $n + j$ összeolvadása ... előrehaladottabb állapotban van” (JAKAB: 1964: 39). E. ABAFFY a kérdéskörnek a korai ómagyarban való történetéről azt írja, hogy az $l + j$ -re csak magánhangzóközi helyzetben van példa, s az ott mindig hosszú mássalhangzó lesz: KTSz.: *fellen, vífelled*; ÓMS.: *illen, felleyn* [!], *ullyetuk*. Az n végű igék felszólító módjára pedig nincs korai példánk (E. ABAFFY 1991: 112). A kései ómagyar korban a rövid vagy hosszú változatok megjelenését pedig nem köti kifejezetten hangtani helyzethez. A palatalizálódó mássalhangzókra végződő igékről mondja: „A csonka tövükben a d, n, l végű igéink felszólító módja a kései ómagyarban a korábbi $\frac{j}{j}$ ~ $\frac{jj}{jj}$ -ből lett $gy \sim ggy$, illetve $ny \sim nny, ly \sim lly$ -nek hangzott: ... SzabV.: *agyon* ... 1533: *Niomoroggek meg* (LtK. 1: 142) ... JókK 143.: *el meny*, 15: *menyel*; CzechK. 65, 66: *jelonnjel* ... 1532: *zolyak* ... 1533: *zolgallya* (LtK. 1: 138, 141)” (E. ABAFFY 1992: 140). S lényegében ez is felelhet meg a változóban lévő nyelvi valóságnak. Magam a szakirodalom egy részéhez csatlakozva ugyancsak azt gondolom, hogy ezekben a hangkapcsolatokban is először intervokalikus helyzetben keletkezett a hosszú hang, mégpedig valószínűleg egy korábbi rövidből, s később innen vonódott át a magánhangzó utáni szóvégi helyzetre. Ha kódexeinkben, korai nyomtatványainkban nem is vagy csak részben egyöntetű a kép — nagyjából hasonló ahhoz, amit a $d + j$ esetében láttunk —, a BécsiK. (KÁROLY 1965) és a MünchK. (NYÍRI 1993) például világosan mutatja azt az állapotot, miszerint szóvégen magánhangzó után rövid, intervokalikus helyzetben azonban hosszú hang az összeolvadás eredménye: MünchK. 31rb: (két adat), 78ra: *Qzpl*; 88rb: *o2ollon*; *men* (22 adat); *mennonk* (5 adat) stb. S vesd össze még NagyszK. 358: „Idegen iftent ne || ymag Iften neuet heaba ne vegyed Innepóth *zentól*, *Tiztölyed* atyadath es ańadat, Ne *ól*, Ne paraznalcoggyal Ne vroz, Hamis tanofagoth ne mong, Ne *kevaníag* baratodnac iozagath gonozul, Ne *kevaníad* felejeget the baratodnak bynre”. Pázmány imádságos könyvében szóvégén rövid, intervokalikus helyzetben hosszú a magánhangzó: 145a: *meni az*, 174a: *mennien*, 152b: *chinali*, 174b: *fellien* stb. Például a Káldi-féle bibliafordításban azonban már nemcsak intervokalikus helyzetben, hanem szóvégén is általános a hosszú mássalhangzó: Zsoltárok 6/2: *meg ne dorgállly*, 26/9: *ne útállly engem*; Zakariás 3/2: *Dorgálllyon meg*; Jeremiás 13/6: *menny az*; Máté 6/6: *menny-bé*; Jeremiás 5/10: *Mennyetek fel* stb.

A fentiekből — noha még további tanulmányok is szükségeltetnek — hipotézisként talán levonható egy-két tanulság, tovább gondolásra való ötlet. Föltehető például egy olyan elképzelés, hogy mivel a finnugor eredetű, ősi hosszú mássalhangzók a magyarban megrövidültek, a mai hosszúak pedig későbbi keletkezésűek, az ősmagyar egy korábbi szakaszában nem voltak hosszú mássalhangzók. Ha összeolvadással ekkor jelentkeztek mássalhangzók, akkor azok valószínűleg szintén rövidek lettek, és csak később intervokalikus helyzetben nyúltak meg, majd a hosszú hang innen terjedt tovább a magánhangzó utáni szó-

végi helyzetre is. Ezelőtt azonban a szóvégen nemigen fordult elő hosszú más-salhangzó. (Az *s* esetében egyébként az összeolvadás és a magánhangzóközi nyúlás korábban következett be, mint a $\frac{z}{j}$ -nél. A *d* a *t*-nél egyébként is később, többnyire az *-nt-*, *-mt-* hangkapcsolatokból született denazalizációval.) Később-ről hasonló fejlődést a befejezett melléknévi igenév, illetve a múlt idő eredetileg rövid *-t*, illetve a középfok *-b* toldalékával kapcsolatban adatolni is tudunk.

Még arra is föl lehet hívni a figyelmet, hogy noha a HB.-nek, az ÓMS.-nek, a KTSz.-nek valóban kivételes jelentősége van nyelvtörténeti vizsgálatainkban, olykor talán a szükségesnél is erősebben támaszkodunk rájuk. Legkorábbi és legértékesebb szövegemlékeink ugyanis az akkori magyar nyelvjárások területének nyilván csak egy kisebb részét fedik le, illetve lehetnek olyan jelenségek, hangtani helyzetek, amelyek nem vagy alig fordulnak elő bennük, s ilyenkor a belőlük levont tanulságokat fokozottabban kell szembevetni a kódexek és egyéb későbbi nyelvemlékek (még nem kellően feldolgozott) anyagával, azzal a képpel, amelyet korábbi időszakra visszakövetkeztetve ezekből a szövegekből nyerhetünk.

A. MOLNÁR FERENC

Felhasznált irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET (1991), Az igemód- és igeidőrendszer. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I. A korai ómagyar kor és előzményei. Bp. 104–59.
- E. ABAFFY ERZSÉBET (1992), Az igemód- és igeidőrendszer. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika. Bp. 120–238.
- BÁRCZI GÉZA (1958a), A magyar felszólító mód kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 53: 117–27.
- BÁRCZI GÉZA (1958b), *Magyar hangtörténet*. 2. bővített kiadás. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1980), *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Bp.
- HORGER ANTAL (1931), *A magyar igeragozás története*. Szeged
- Huszár Gál (1560), *A Keresztyéni gyülekeztben való isteni dicséreték*. [Debrecen], 1560–1561. Faksimile: Bp., 1983.
- JAKAB LÁSZLÓ (1964), A felszólító módjel kérdéseire. *Magyar Nyelvjárások* 10: 37–50.
- KÁROLY SÁNDOR (1965), *A Bécsi Kódex nyelvtana szótárszerű feldolgozásban*. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN (1959), *A magyar helyesírás története*. 2. jav. kiadás. Bp.
- MOLNÁR JÓZSEF (1963), *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között*. Bp.
- A. MOLNÁR FERENC (1996), A Laskai Sorok és párhuzamos szövege a Thewrewk-kódexben. *Magyar Nyelv* 92: 21–32.
- NYÍRI ANTAL (1933), *A Winkler-kódex hangtana és szótana*. Szeged.
- NYÍRI (1993) = *A Münchener Kódex magyar–latin szótára*. Szerk. NYÍRI ANTAL. Bp.
- PAPP ISTVÁN (1957), A felszólító módjel problémái. *Magyar Nyelvjárások* 4: 25–36.
- Pázmány Péter (1606), *Keresztyéni imádságos könyv*. Grác. Faksimile: Bp., 1993.
- Zrínyi Miklós (1651), *Adriai tengernek syrenaia*. Bécs. Faksimile: Bp., 1980.